

— Portrét Harriho Stojky

*„Table Japonka mluví romsky líp než já,
i když já jsem Rom... To je asi ta globalizace...“*

Když slavný rakouský hudebník Harri Stojka mluví o svém dětství ve 21. vídeňském okrese, ve Floridsdorfu, jeho tvář potemní: „To byla hrůza... peklo!“ Jako dítě zažil Harri Stojka to, co dodnes zažívá mnoho Romů v postkomunistických zemích. Skutečnost, že se mu podařilo stát se jedním z nejslavnějších rakouských hudebníků, se zdá být malým zázrakem.

S Harrim a jeho ženou Valerií jsem se setkala v typické vídeňské kavárně, nad hlavami nám visela upoutávka na operetu „Cikánský baron“, uváděnou v roce 1900. Při několika lehkých kolách, Harriho očividně nejoblíbenějším nápoji, mi vyprávěl o svém dětství, své práci hudebníka a také o rasismu, se kterým se setkal.

| Harri Stojka se svou ženou Valerií, Vídeň 2009 |
foto Barbara Tiefenbacher |

Harri Stojka, vlastním jménem Harald Stojka, se narodil v roce 1957 v poválečné Vídni v 21. okrese, v oblasti, kterou sám označuje jako romskou osadu či romské ghetto. Zde, poblíž Alte Donau (Starého Dunaje), se po válce usadili Romové, kteří se vrátili z koncentračních táborů. Mezi nimi bylo i několik členů dříve velké rodiny Stojků, mj. babička a otec Harriho. Majoritní společnost je však mezi sebe nepřijala a toto málo přeživších se tak vrátilo do atmosféry rasismu a romofobie. To už mladý Harri zažil na vlastní kůži. Na dobu, strávenou ve Floridsdorfu, kdy si na něj gádžové ukazovali prstem, vzpomíná jen nerad. „Pro gádže ve

Floridsdorfu jsme platili za ty, kteří smrdí, kteří kradou a kteří mají vši. Ve Floridsdorfu jsme byli jenom ‚cikáni.‘ Dnes už je to jinak. Dnes jsem Harri Stojka.“

Když v padesátých, šedesátých a sedmdesátých letech cestoval Harriho otec po Rakousku a prodával koberce, musel svou identitu tajit. Svou tmavou pleť vysvětloval tím, že pochází z Persie anebo Itálie. Nechtěl, aby jeho děti zažily šikanu a rasismus, které prožil on sám. Z toho důvodu se doma také nemluvílo romsky, i když romština byla pro Harriho otce mateřštinou. I když Harri dnes lituje, že se romsky nenaučil, má pro rozhodnutí svého otce porozumění.

Po několika letech se Harriho otec rozhodl odstěhovat spolu se svou rodinou od zbytku široké rodiny z Floridsdorfu na druhou stranu Dunaje, do 6. okresu. I když byla tato lokalita poměrně blízko, znamenalo stěhování velký zážitek a zároveň rodině přineslo zlepšení životních podmínek.

Prodchnuté rasismem bylo nejen prostředí ve Floridsdorfu. S šikanou se Harri potýkal i ve škole, a to jak ze strany gádžovských spolužáků, kteří ho bili, tak ze strany samotných učitelů, kteří ho bezdůvodně trestali. Neférové jednání učitelů mu dodnes leží v žaludku, ale na druhé straně má pro něj vysvětlení: „Byli to ještě starší náckové.“

O tom, že se školní kariéra romských dětí ve střední Evropě příliš neliší, svědčí i skutečnost, že byl Harri, stejně jako mnoho jeho bratranců, zařazen do zvláštní školy. „Tam aspoň nedocházelo k šikanám ze strany gádžovských spolužáků, tam jsme si byli všichni rovni. Věděli jsme, že jsme odpad.“

Společenského uznání se jeho rodina dočkala až v souvislosti s Harriho hudební dráhou, když se o něm sousedé a lidé z okolí dočetli v novinách.

K samotným začátkům hudební kariéry se váže úsměvná historka. Otec Harrimu daroval dětskou plastovou kytaru s tím, že synek musí cvičit tak pilně, až se mu bude kouřit od prstů. Harri cvičil a cvičil a byl už úplně zoufalý, protože mu od prstů stále žádný dým nestoupal. Ale i bez něj otec viděl, že má syn talent, a dále ho podporoval.

První vystoupení měl Harri už v roce 1970 ve vídeňském Volksgartenu (Lidová zahrada), kde účinkoval spolu se svým bratrancem Janem. Pro celou rodinu to byla velká událost.

Ze začátku hráli po diskotékách, a to až do doby, než je jejich starší bratranec, kytarista Karl Ratzer, přijal do své kapely. Právě v této kapele se pak Harri, který byl do té doby samoukem, naučil hrát profesionálně.

V průběhu své hudební kariéry Harri hrál – a stále hraje – různé žánry: rock, reggae, free-jazz, romskou hudbu aj. Sám ale říká, že se cítí poněkud „hloupě“, když ve svém věku (bude mu 52 let) hraje ještě rock.

Pro poslední CD „Garude Apsa“ nahrál romskou hudbu z Evropy. Romské texty pro tento projekt napsala slovenská romská umělkyně Ivana Ferencová. Harri, který patří k ví-

deňským Lovárům, se jako dítě setkal jenom s romskou hudbou své komunity a v té se žádné hudební nástroje nevyskytovaly, provázel ji pouze zpěv (rubato).

V současnosti spolupracuje se srbským romským houslistou Mošou Šišićem, společně nahráli CD s balkánskou taneční hudbou. Stejně rozmanitý jako Harriho hudební repertoár je i výčet zemí, kde koncertuje – takřka po celém světě, od Indie a Bali přes New York až po zapadlou rakouskou vesnici. Pravidelně také hraje na benefičních koncertech pro lidi v nouzi – nerozlišuje přitom, zda jde o emigranty žijící v Rakousku, nebo o Romy na Slovensku. „Kdybych měl peníze, rád bych jim nějaké dal, ale nemám. Tak pořádám aspoň koncerty, to je jediná forma pomoci, kterou jim můžu v rámci svých možností poskytnout.“ Kromě této podpory benefičními akcemi založil spolu s manželkou Valerií organizaci Gipsy Music Association (Svaz romských hudebníků), jehož úkolem je být platformou pro romské hudebníky.

Dnes patří Harri Stojka mezi nejznámější rakouské hudebníky. Je vůbec prvním Romem, který se otisky svých rukou a nohou zvěčnil na „Walk of Stars“ ve vídeňském Gasometru.

I navzdory této skutečnosti se však Harri i v průběhu své kariéry setkal s rasismem. Při některých vystoupeních mu posluchači nadávali do špinavého Cikána a posílali jej, ať jde radši točit pivo. Zejména na rakouském venkově sedmdesátých a osmdesátých let byli ještě mnozí diváci zcela soustředěni na tradiční rakouskou kulturu. Ale i zde se už v posledních letech podařilo rozšířit pohled na svět a v souvislosti s tím vzrostlo i porozumění pro kulturní rozmanitost, a tím i pro romskou kulturu.

Harri Stojka je v současném Rakousku jedním z nejznámějších zástupců romské komunity a jistě hodně přispěl k jejímu společenskému uznání. Ve své tvorbě však nepracuje se stereotypy a romským folklórem, které chtějí gádžové často vidět. Je sám sebou – Harrim Stojkou – hudebníkem, manželem, kuřákem, Rakušanem – a také Romem.

Více informace o Harrim a jeho hudbě (i v angličtině) na:

<http://www.harristojka.com/>

<http://www.myspace.com/harristojka>

<http://www.myspace.com/mosasisicharristojka>

— Nemůžeme čekat, až budeme v kurzu

Rozhovor s Delaine a Damianem Le Basovými

| Delaine a Damian Le Basovi při vernisáži 4. výstavy *Land of Human Rights / < rotor >* Graz, Rakousko, 4. října 2008
/ foto J. J. Kucek |

Delain Le Bas se narodila v roce 1965, pochází z romské rodiny. Vystudovala Královskou akademii výtvarného umění (Royal Academy of Arts) zaměřenou na umění a design, kde se věnovala textilu. Vystavuje samostatně i v rámci souborných výstav např. v Británii, Francii, Itálii a USA. Se svým manželem Damianem žije v Západním Sussexu.

Damian Le Bas se narodil v roce 1963 do rodiny irských Travellerů. Navzdory obtížné situaci, ve které žil, byl přijat na Královskou akademii výtvarných umění, kde se

věnoval textilu, zároveň ale dál tvořil kresby tužkou a olejovými pastely. Jeho díla jsou vystavována v rámci souborných výstav např. v Irsku, Británii, Francii, Švédsku, USA a Japonsku.

Po e-mailu se ptali Peter Wagner a Helena Sadílková.

Z jaké oblasti pocházíte? V jakém typu komunitě jste vyrostli? Jak vzpomínáte na svoje dětství a dospívání?

Delaine:

Moje rodina je v podstatě usazená v Sussexu v jižní Anglii a širší okruh žije ještě v Hampshiru a Surrey, což jsou sousední hrabství. Moje nejbližší rodina včetně prarodičů žije na stejném místě, jako my. Mám ale také příbuzné, kteří pořád žijí v karavanech a obytných autech a kteří nikdy nebydleli v baráku v normální ulici.

Na dětství a dospívání mám úžasné vzpomínky. Někteří příbuzní tehdy ještě mohli zaparkovat svůj karavan jen tak u silnice, další žili na pozemku, který vlastnili, v karavanech

a v domech, které si sami postavili, což byly takové malé boudy. Výzdoba, materiály, světla, to všechno si živě dodnes vybavuji. Zápach plynových lamp v karavanech, hřejivý a uklidňující pocit, že jsme všichni spolu, ačkoliv na malém prostoru. Zvuk deště na střeše karavanu a pozorování zajíců z okna za brzkého rána. Dřina při sbírání brambor s mými bratřenci, nebo vybírání a nakládání hnoje na prodej, trhání jahod v létě. Typické drobnosti na oblečení a v účesech, látky a barvy. Dobré i špatné časy, členy rodiny, kteří už umřeli, ale stále žijí v mojí mysli.

Damian:

Já pocházím z Yorkshiru v Anglii, to je hrabství, kde žila moje matka. Otcova rodina je z Londýna. Až do deseti let jsem vyrůstal s matčinou rodinou, která žila v příbytku s plechovou střechou plným náboženských ikon a předmětů. Žili jsme pohromadě se strýci, tetami, prarodiči a bratřenci. Spousta Cikánů¹ tehdy žila na vlastním pozemku – jako moje babička s dědou – nebo v sociálních bytech, ve kterých jsme bydleli ještě donedávna. Tyhle časy, kdy jsem žil s rodinou svých rodičů na venkově, byly neopakovatelné. Všechno skončilo, když mi bylo deset. Přestěhovali jsme se na jih, rodiče se rozešli, máma to nezvládla a já pak žil se svojí cikánskou babičkou a ztratil svoje dětství v ulicích.

Jak si vaši rodiče vydělávali na živobytí? Jaké jsou typické profese vaší rodiny?

Delaine:

Moje máma samozřejmě trávila většinu času péčí o nás (jsem nejstarší z pěti dětí), táta dělal na stavbách, asfaltoval, dělal pokrývače. Často pracoval s mými prastrýci. Prarodiče pracovali na farmách, na chmelu, prodávali květiny na trhu (to jsme v různých dobách dělali všichni). Máma nás v létě brala s babičkou na sklizně ovoce. Moji bratři teď pracují všichni ve stavebnictví.

Damian:

Začnu u svých prarodičů, ti třeba prodávali koně, zedničili, čistili komíny, zahradničili, sklízeli ovoce nebo dělali různé dělnické práce. Moje máma tuhle tradici narušila tím, že v šedesátých letech nastoupila na univerzitu a stala se učitelkou. Učila až do svých pětácti let, kdy ji postihlo krvácení do mozku. Teď je jí sedmdesát a je nesmírně pyšná na to, že její vnuk – náš syn – je první v rodině, kdo vychodil Oxbridge.² Otec absolvoval vojenskou službu, prodával karavany a také chodil do večerní školy pro učitele.

1 V rámci překladu jsme se vzhledem k původu obou autorů rozhodli k přesnému převodu termínů Gypsy / Rom / Traveller, jak je v rozhovoru používají Le Basovi a jak jsou v běžném úzu v Británii používány, kdy se termínem Gypsy (Cikán, cikánský) označují jak komunity etnických Romů, tak i dalších skupin včetně (irských) Travellerů. Zatímco Damian Le Bas nejčastěji pro označení svojí rodiny a komunity používá právě termín Gypsy, Delaine mluví pouze o „komunitě“ (the community) – pozn. red.

2 Termín Oxbridge se používá pro souhrnné označení dvou nejprestižnějších britských univerzit v Oxfordu a Cambridgi – pozn. překl.

Jak se za poslední tři generace změnil život vašich rodin?

Delaine:

Ačkoliv mnoho věcí zůstalo stejných, čas se nikdy nezastaví, a tak se musely vymyslet nové způsoby, jak přežít. V současné celosvětové recesi to mají nejtěžší právě lidé, kteří se živí spíše „ze dne na den“, ale na druhou stranu se zase snáze přizpůsobují.

Všichni, kdo v naší komunitě vyrostli, ovládají už od malička spoustu praktických dovedností, ale protože jim chybí formální vzdělání, nemohou si najít práci mimo komunitu. V rámci základního vzdělání se všichni naučí číst a psát, ale nad dalším vzděláváním se stále ohrnuje nos, z pohledu rodičů je vnímáno jako způsob, jak „ztratit dítě“. Mladší generace ohromně využívá nových technologií a to cítím jako možnost, jak podnítit vzdělávání v rámci komunity, aby se v rámci komunity lidé učili navzájem, a tím ji posouvali kupředu, zároveň ale zůstávali stále pohromadě. Internet také nabízí prostor pro poznávání historie skrze zkušenosti starší generace pro potřeby generací budoucích, sdílejí se informace a fotografie. Například moje neterť často sedává před počítačem s mojí babičkou a prohlíží si fotografie, které dali na internet třeba nějakí další příbuzní.

Damian:

Donedávna jsem neměl pocit, že by se náš život s Delaine nějak lišil od života našich prarodičů, přestože máme magisterský titul z Akademie. Když jsem dodělal školu, dalších deset let jsem prodával květiny na rohu a dělal pokrývače. Ale pořád jsme byli nějak „namočení“ v umění a teď jsem vděčný, že nemusím dělat manuální práci jako moji prarodiče.

Vstoupilo nějakým způsobem do života vašich rodin romské politické hnutí?

Delaine:

Když můj táta koupil pozemek, na kterém dodnes s mámou žijí, místní vesničané sepsali petici za „zbavení se Cikánů žijících na okraji vesnice“. Vyvinula se z toho nekončící mnohaletá sága provázená články v bulváru a návštěvami úředníků z obecního úřadu. I v Anglii se brzy naučíte, že pravidla místních úřadů závisí na tom, kdo jste. Během kampaně pro parlamentní volby v roce 2005 si konzervativci zaplatili celostránkovou inzerci, jak v bulváru, tak v seriózním tisku, volající po zrušení platnosti zákona o lidských právech pro Cikány, Romy a Travellery ve Spojeném království. Noviny byly plné rasistických vtipů a nenávistných článků, dokonce běžel i televizní pořad, který rozdmýchával proticikánské nálady. Tehdy někdo nastříkal sprejem na plot pozemku mých rodičů „Vyžeňte cigoše“, „Arun do práce“³ a hákové kříže. Nikdo s tím nic neudělal, ani s těmi rasistickými vtipy a propagandou, které byly všude, kam jste

3 Arun je obvod v západním Sussexu, pojmenovaný po řece Arun – pozn. překl.

se podívali. Moji rodiče se skutečně báli, hlavně o svoje vnuky a vnučky – moje malé synovce a neteře, jelikož rasistických útoků ve školách i jinde přibývalo. Zdálo se, že rasistické postoje vůči romské komunitě jsou pořád vnímány jako přijatelné i ve Spojeném království. Podávat stížnosti v rámci stále stejného systému, jako to dělali všichni, je ztráta času, to už jsme vyzkoušeli. Umění, které jsem pro sebe objevila, je pro mě způsob, jak se s těmito záležitostmi vyrovnat, a také způsob, jak ostatní s jejich rasismem konfrontovat. Po rozhovorech a workshopu, které proběhly v rámci mé nedávné výstavy „Hon na čarodějnice“, několik studentů umění, kteří výstavu navštívili, napsalo na svůj blog, že je přinutila přemýšlet nad rasistickými postoji, o kterých si mysleli, že je ani sami nezastávají. Myslím si, že umění může měnit společenské vnímání a posouvat nás kupředu, má sílu zprostředkovat toto poselství jak jemným tak občas i konforntačním způsobem s pozitivními účinky.

Damian:

Romské politické hnutí ani dnes nezasahuje do života mnoha britských Cikánů, pouze v určitých oblastech, kde jednotlivci pomáhají s plánováním, soudním vystěhováním, sociálním bydlením a v oblasti vzdělávání.

Byli jste ve škole jediní Romové? Jak vnímala vaše rodina skutečnost, že se poohlížíte po úspěchu a snažíte se ve škole?

Delaine:

Ve škole jsem byla vlastně jediná, protože ostatní děti z komunity do školy nechodily, a pokud ano, tak velmi nepravidelně. Doma na mě nikdo netlačil, abych do školy chodila, zejména pak na střední škole ne, takže moje docházka byla mizerná. Ani ne tak proto, že bych se nechtěla učit, ale spíš kvůli rasismu, který tam byl na denním pořádku nejen ze strany spolužáků, ale i vyučujících. Přihlásila jsem se na uměleckou školu, protože jsem se původně zajímala o módu. Vždycky jsem milovala oblečení, obzvlášť v prostředí, kde jsem vyrůstala. Moji rodiče samozřejmě nechtěli, abych šla na vysokou školu, to si asi dovedete představit: byla jsem nejstarší dcera, která by měla pomýšlet na manželství, ne jít studovat a ještě navíc uměleckou školu. Při přijímacím pohovoru jsem pak musela dost tvrdě bojovat – kvůli mé předchozí nedostačené docházce mě totiž vůbec nechtěli vzít, ale navzdory těm zameškaným hodinám se mi podařilo udělat několik zkoušek, především z angličtiny a literatury. Ovšem studium na univerzitě pro mě nebylo vůbec jednoduché: když jsem byla doma, musela jsem vařit, uklízet a starat se o sourozence. Neměla jsem vůbec čas na práci do školy, a tak jsem musela každou minutu strávenou ve škole velmi tvrdě pracovat. To zase šlo dost na nervy mým spolužákům. Brzy se ode mě separovali, protože vůbec netušili, že žiji dva velmi rozdílné životy, a nechápali, proč se nezapojuji do nejrůznějších mimoškolních aktivit jako ostatní.

Damian:

U nás ve škole bylo víc cikánských dětí, ale ne moc. Já jsem ve škole nebyl moc úspěšný. Mállokdy jsem do školy chodil a nakonec jsem byl v 15 letech vyloučen, aniž bych udělal nějaké zkoušky. Teď je mi jasné, že jsem tak zničil obrovské úsilí a práci svojí mámy. Určitě ji to dost ničilo. Dnes se za to nesmírně stydím,⁴ ale tehdy jsem byl strašně divoký, tak to prostě bylo.

Co vás přimělo ke studiu umění?

Delaine:

Bylo to něco odlišného, byl to prostor, kde jsem mohla být prostě sama sebou a svobodně se vyjadřovat k tomu, jak se ve světě cítím.

Damian:

To, že jsem se rozhodl studovat, byla spíš náhoda než předem promyšlený tah. Neměl jsem žádné vzdělání a nebavilo mě pořád pracovat manuálně. Jeden kamarád mi navrhnul, abych zkusil jít na uměleckou školu. Proč ne, postupně jsem se začínal pohybovat ve špatné společnosti a škola mi pomohla, abych se nedostal do průšvihů a posléze do vězení. Když jsem se rozkoukal, zjistil jsem, že tu školu miluju. Nebylo to tam jako na školách předtím a moje vzdorovitá povaha tady byla spíše výhodou.

Jak jste se seznámili? Připadali jste si bližší díky společné kultuře?

Delaine:

Potkali jsme se na vysoké škole, což byl zázrak sám o sobě.

Damian:

Byl to osud, jinak se to nedá vysvětlit – jediná dva Cikáni na celé škole. Byla to opravdová láska. Myslím, že nás sblížilo, že pocházíme ze stejné kultury, protože jsme tam byli jako dva outsideři, kteří ale vypadali lépe a byli talentovanější než zbytek gádžů na celé škole.

Váš syn měl ve škole vynikající výsledky. Nějak zvlášť jste ho připravovali?

Delaine:

Našeho syna vždycky zajímaly knihy a historie, už odmalička. Kupovali jsme mu knihy a brali jsme ho do muzeí, kdykoliv jsme mohli. Dostal stipendium na velmi dobré škole, měl výborné výsledky, což mu umožnilo jít na Oxford, kde získal červený diplom.

⁴ V orig.: „I’m *ladged* up about it.“ – pozn. red.

Damian:

Náš syn tím překonal svou babičku učitelku. My jsme pro to neudělali nic zvláštního. Sám se tak narodil, my jsme ho podporovali a můžeme na něj být jenom hrdí.

Co dělá teď? Čekali byste, že bude dělat to, co dnes dělá?

Delaine:

Je členem Romské divadelní společnosti (*Romany Theatre Company*), píše pro ně scénáře a zároveň s nimi hraje. Píše do *Travellers Times*, což jsou online noviny pro naši komunitu ve Spojeném království.

Vždycky jsme ho podporovali ve všem, co ho zajímalo. Pro nás je a vždycky bylo nejpodstatnější, aby byl šťastný v tom, co dělá.

Damian:

Nedávno taky dělal asistenta režie v jedné hře ve West Endu. Byl od začátku zapojen do *Gypsy*, *Roma*, *Traveller History Month*⁵ a společně s Thomasem Actonem redigoval knihu *All Change*, kterou nedávno vydala Univerzita v Hertfordshiru.

Pocítovali jste někdy nějakou svoji odlišnost? Jak jste se s tímto pocitem vyrovnávali?

Delaine:

Než jsem začala chodit do školy, nic zvláštního jsem nepozorovala, až na základní škole jsem si začala všimnout některých věcí. Když jsem začala v roce 1970 chodit do školy, měly jenom holky z romské komunity propíchnuté uši. Teď je to běžné, ale tenkrát to tak nebylo, takže to hned vypovídalo něco o tom, kým jsem. Ale po pravdě řečeno, když si na to vzpomenu, moc jsem se o to tehdy nestarala. Moji kamarádi ve škole vypadali každý nějak jinak a prostě jsme byli spolu. Užívala jsem si tehdy všechnen čas strávený s příbuznými a širokou rodinou, navštěvovali jsme nejrozličnější příbuzné na různých místech a ve všelijakých příbytcích.

Nikdy jsem neskrývala, kým jsem, už jako dítě jsem vypadala jinak, protože mě prostě oblékali moji rodiče. Třeba jsem se tak necítila, ale nikdy jsem se nebála mluvit o tom, anebo bránit to, kým jsem a jak žiji. Ve škole jsem kvůli tomu pak měla často potíže. Nereagovala jsem na učitele, pokud moje jméno nevyslovili správně, protože mi připadalo, že by měli mít větší zájem, a často jsem se prala s klukama, kteří měli pocit, že na mě můžou pokřikovat nadávky. Zpětně si myslím, že jsem se tehdy rozhodla využívat svou odlišnost jako dobrou možnost, jak si jít svou vlastní cestou. Vypěstovala jsem si „hroší kůži“ a měla jsem spoustu odhodlání nenechat se ignorancí svého okolí porazit.

5 Celostátní organizace na podporu kultury a historie Romů a Travellerů, viz <http://www.grthm.co.uk> – pozn. red.

Damian:

Vždycky jsem vnímal svou odlišnost. Vždycky jsem šel cikánskou cestou. Mám v sobě nespoutanost, kterou nemůže zkrotit ani Delaine, ani umění. Myslím, že si svoji odlišnost uvědomíte právě, když najednou někde stojíte sám za sebe – nikdo vám nevěří a vždycky si připadáte jako outsider. Nemyslím si, že bychom se dostali takhle daleko, kdybychom se s Delaine nepotkali. Vzájemně jsme si pomáhali.

Gádžové umějí být k Romům krutí. Člověk by ve světě umění čekal opak, ale my s Delaine jsme zjistili, že to právě v tomhle světě může být z tohoto pohledu skoro nejhorší. Ale věděli jsme o svém nadání a rozhodli se, že nebudeme tiše sedět v koutku.

Co vaši sourozenci a rodina?

Delaine:

Pro mě je právě toto těžké nějak komentovat. Žádný z mých sourozenců nemá dokončené vzdělání, takže máme každý dost odlišnou zkušenost. Jsem také jediná z mojí generace v celé široké rodině, kdo chodil na vysokou školu, takže je velmi těžké mluvit o tom, jak to pocítovali oni.

Damian:

Naše rodiny umění nikdy moc nerozuměly. Myslím, že je to tím, že je to pro ně něco nového a nepatří to k tradici, ale mladší Cikáni považují umění za alternativu k cikánskému aktivismu – i když i na něm se právě my dva vlastně dost podílíme, ačkoliv jsme to nikdy nijak neplánovali.

Je pro vás váš romský původ důležitý? Jakým způsobem? A v jakých situacích?

Delaine:

Osobně, jako umělkyni, mi to po mnoho let dodávalo sílu, jakou jsem ani netušila, že mám. Stala jsem se tak velmi odolnou vůči rasismu, který je pořád běžný i ve „všemu otevřeném“ světě umění. Cítím to tak, že moje práce musí vycházet ze mě, zevnitř, a musí být tvořena nezávisle na uměleckých „módních vlnách“. Možná tak budu schopná pomoci mladším generacím najít cestu, po které by mohly jít, a posunovat vše pozitivním směrem.

Damian:

Můj romský původ je pro mě velmi podstatný. Přesně jak to říkala moje tetička Patricie: „To je základ tebe samotného.“ Během druhé světové války, kdy gádžové neměli žádné nebo jenom přidělové maso, měla moje rodina vždycky spoustu králíků a zajíců. Umím rychle zhodnotit nastalou situaci a jsem připravený udělat, co je potřeba, aby ji člověk zvládl, stejně jako to dělávaly generace předků přede mnou.

Kdy jste začali propojovat svou identitu se svým výtvarným stylem?

Delaine:

Vždycky jsem vyráběla různé věci, kreslila jsem a psala. Všechno je to propojené, žiju, jím a dýchám to, co dělám, takže prostě není žádná dělicí čára mezi tím, kým jsem, a co dělám.

Damian:

Myslím, že se to stalo přirozeně samo, protože takhle prostě žijeme. Ale naše práce vypovídá i o spoustě jiných věcí, než jsou jen romské záležitosti.

Jak vnímáte romství v sobě a ve vaší rodině? Co zůstává, co se ztrácí a co se proměňuje?

Delaine:

Můžu mluvit jen sama za sebe. Všechno se dramaticky změnilo za posledních pár generací. Ohromný vliv mají například změny ve způsobech obživy nebo to, že nejde žít pohromadě jako velká rodina. Je to něco, co se těžko vyjadřuje – něco, co víte, že vás odděluje od ostatních, ale zároveň víte, že jste díky tomu součástí něčeho jiného. Jazyk pociťuji jako něco velmi podstatného, co je potřeba udržet a podporovat za každou cenu, protože to je naše historie.

Damian:

Je tady ohromný tlak na rozšíření dialogu s gádžovskou společností, aby měli Cikáni stejně silný hlas jako Židé. Je potřeba, abychom respektovali gádže, kteří se do komunity přiznali, a ty, kteří s námi bojovali a pracovali na tolika záležitostech. Nesmíme nad nimi ohrnovat nos.

Jak jste se vzájemně ovlivnili v kontaktu s vnějším světem, v tvorbě, v hodnocení událostí okolo vás?

Delaine:

Pravděpodobně byla větší šance vyhrát v loterii než možnost, že se s Damianem potkáme. Oba nás to zachránilo v mnoha směrech. Jednoduše – umožnilo nám to prožít naše sny, chcete-li. Pro kohokoliv mimo komunitu, která je v mnoha ohledech pořád jaksi z jiných časů, je stále těžké plně porozumět jejím složitým mechanismům a drobným nuancím. Ale protože pracujeme mimo ni, dává nám možnost, alespoň jak to cítím já, velmi osobitého nazírání na svět.

Damian:

Naše práce se vyvíjela společně. Moje práce se staly uznávanými dříve než práce Delaine, ale já jsem vždycky věděl, že Delaine patří mezi nejlepší moderní umělce. Oba se navzájem podporujeme a povzbuzujeme.

V literatuře zůstává jakási kontinuita s tradiční (orální) kulturou. Jak je to s výtvarným uměním?

Delaine:

Osobně vnímám výtvarné umění jako pokračování orální tradice ve vizuální podobě. Otevírá nám možnost zasáhnout širší publikum, zpravit ho o kráse a specifické estetice vycházející z naší komunity, stejně tak jako možnost pojednat o širších problémech například rasismu a pronásledování. Umění má sílu otevřít diskuzi, která se toho všeho týká, a pomáhá vzdělávat širší společnost.

Damian:

Jako Cikán si nemůžu pomoci a používám k tvorbě všechno, co se mi hodí: mapy, různé materiály na koláže, náhodou nalezené cizí obrazy a malby. Ale inspirovat se tradicí a používat tradiční motivy je pro mě vždycky potěšením.

Kterou část vaší tvorby je možné považovat za pokračování toho, co jste viděli ve vaší kultuře? A co je naopak na vašich pracích zcela nové, co se od tradice oprostuje (např. používáte-li tabuizované symboly, gesta a podobně).

Delaine:

V rámci umění určitě existuje specifická estetika vycházející z naší komunity. Specifický způsob spojování věcí dohromady, umísťování, používání motivů nebo specifických materiálů. Někdy je to zcela zřejmé, jindy nenápadnější, ale často je to viditelné pouze pro někoho, kdo z komunity pochází. Někdy jako umělkyně cítím, že se zabývám věcmi, o kterých možná ostatní nechťejí mluvit, ale kterými je potřeba se zabývat. Ale cítím, že jsou určité oblasti, které by měly být respektovány a pro ostatní by měly zůstat uzavřené, nepoznané. Naše historie je plná pronásledování, je to historie přežívání a velká část z toho, co se o nás neví, je právě to, co nám pomohlo přežít.

Damian:

Tradice se pořád mění, stále se objevují a zase mizí nové symboly a nová tabu. Něco zůstává stále stejné. Tradice je důležitá, ale je nutné jít s dobou, abychom udrželi krok a přežili. Součástí romské hudby jsou teď punk a hip hop. To samé se týká mě a Delaine ve výtvarném umění – to, co děláme, je moderní, ale místy tam stále probleskuje tradice.

6 *Paradise Lost* byl název výstavy romského pavilonu prezentujícího díla romských výtvarných umělců z celé Evropy na Bienále výtvarného umění v Benátkách v roce 2007. Více viz: <http://www.romapavilion.org> – pozn. red.

Jaké jsou vaše dojmy z výstavy *Paradise Lost*⁶, jaké byly a jsou vaše naděje? Jaký měla romská účast na Bienále výtvarného umění v Benátkách ve vašem životě význam?

Delaine:

Ve stejném roce, kdy probíhal *Paradise Lost*, jsme byli pozváni také na Pražské bienále s výstavou *Refusing Exclusion* (Odmítání vyloučení), takže výstava *Paradise Lost* byla součástí něčeho, na čem už jsme pracovali. Benátské bienále je celosvětovou platformou pro výtvarné umění, díky tomu pavilonu se tam světu umění vůbec otevřela myšlenka romského umění, a ukázalo se, že existují neškolení romští umělci, kteří tvoří pouze v rámci svojí komunity, i takoví, kteří tvoří v rámci již uznávané oblasti performačního umění. Vnímám to jako jednorázovou věc, kterou se nikdy zcela nepodaří zopakovat: šestnáct umělců z osmi různých evropských zemí otevřelo diskuzi o „panevropském“ pavilonu i o celém problému nacionalismu, protože ostatní pavilony na Bienále jsou vždy „národní“ a prezentují umění jednotlivých zemí. Od *Paradise Lost* brzy uplynou tři roky a rasismus v Evropě vůči komunitě se za tu dobu jen opět vystupňoval. Byl to tedy významný krok, ale stále jsme na začátku cesty, která povede ke změně pohledu a posunu kupředu. Vnímám to tak, že každý podobný projekt by měl sledovat i nějaké dlouhodobější cíle, které by podpořily budoucí generace našich lidí. Jednorázové akce nás nikam neposunou. Pocházet z komunity, to není žádná „módní záležitost“, která potřebuje čekat, kdy bude zase v kurzu – rozhodně ne, pokud každodenně prožíváte tvrdou realitu takového bytí. Potřebujeme realizovat projekty s nějakou dlouhodobější perspektivou a dlouhodobějším trváním.

Damian:

Pro mě to znamenalo moc. Bylo to něco zcela mimořádného, setkat se se všemi těmi umělci z celé Evropy. Mezi některými z nás se vytvořilo silné pouto a zůstali jsme i nadále v kontaktu. Doufám, že dokážeme udržet plamen, který *Paradise Lost* zažehl, a že ve světě umění ten náš cikánský oheň udržíme živý.

Jak hodnotíte celou myšlenku toho romského pavilonu – existuje podle vás něco jako „romské umění“? Je něco společného, co se v tvorbě romských umělců objevuje? Nebo aspoň u některých umělců?

Delaine:

Myslím, že bychom mohli mluvit o určité romské estetice (kterou teď spousta novinářů zmiňuje), ale podtrhuji, že sama sebe považuji v tomto ohledu na prvním místě za umělkyni, takže bych měla být schopná prezentačně obstát ve všech různých kontextech, do kterých moje díla vhodně zapadají. V dílech těch různých autorů najdeme určité společné prvky – někdy jsou zcela zřejmé, ale častěji jsou tak jemné, že je zaznamenají jen lidé zevnitř komunity.

V rámci jejich témat často převládají ta, která se vztahují k událostem, které nějak komunitu ovlivňují, ale já bych byla ráda, kdyby byla moje práce vnímána v mnohem širší perspektivě, například v rámci témat jako jsou vyrovnávání se s předsudky, problematika rasismu, genderu nebo bezdomovectví.

Jeden z principů a postojů vycházejících z komunity, který je mi velmi, velmi blízký, je rozhodnutí nenechat se zaškatulkovat, uzavřít do krabice, spoutat, stát se otupělou a konformní. Ani u svých děl nedopustím, aby se s nimi stalo něco takového.

Damian:

Romský pavilon byl jedinečnou událostí. Bylo to poprvé, kdy se na takové úrovni společně výtvarně prezentovali skuteční „Cikáni“. Myslím si a doufám, že se z tohoto prvního romského pavilonu stane legenda. Některá díla, která se tam objevila, úplně jasně spojovala určitá linie přemýšlení. Například já a Gabi Jimenez⁷. Nám to připadalo, jako bychom byli pracovali spolu, aniž bychom o tom věděli. Pokouším se pro budoucí cikánské umělce rozjet něco trvalejšího, než byl tento Pavilon.

Z angličtiny přeložil Petr Hauzírek

⁷ Gabi Jimenez, výtvarník pocházející z gitanské rodiny, žije ve Francii: viz rozhovor a výtvarná příloha *Romano džaniben* října 2008 – pozn. red.

Romano džaniben – jevend 2009

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavním městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2009.

Vydává Romano džaniben

Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3

tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Eva Zdařilová

Výkonní redaktori: Kari Kisfaludy, Pavel Kubaník, Helena Sadílková, Lada Viková,

Peter Wagner a Anna Žigová

Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Anna Jurová, CSc.; PhDr. Arne B. Mann, CSc.;

Mgr. Helena Sadílková; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys. Peter Wagner; PhDr. Renata Weinerová, CSc.

Odborná poradní a konzultační skupina:

doc. PhDr. Stanislav Bohadlo, CSc.; Mgr. Pavla Čevelová; Dr. Christiane Fennesz-Juhasz;

Petra Gelbart, M.A.; Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs; PhDr. PaedDr. Karol Janas, Ph.D.;

doc. PhDr. Zuzana Jurková, Ph.D.; Bernard Leblon; Mgr. et Mgr. Petr Lhotka; Elena

Marushiaková, Ph.D.; Mgr. Marta Miklušáková; prof. Ctibor Nečas; doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.;

Mgr. Elvíra Němečková; Vesselin Popov, Ph.D.; Mgr. Lukáš Radostný

Sazba: Petr Teichman

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: PBtisk, Příbram

Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,

Plavecká 14, 128 00 Praha 2

tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.